

کتابخانه‌های بزرگ و بزرگان ایران در دورهٔ معاصر

اثر: دکتر عباس کی‌منش
از: دانشگاه تهران

چکیده:

نگارنده در این مقاله برآن است که به معرفی کتابخانه‌های ایرانیانی که در قرون اخیر و دورهٔ معاصر در شهرهای ایران، یا در حوزهٔ مدرسی فرهنگ ایرانی بنیاد نهاده شده، بپردازد. و بدین مهم اشارت کند که برخی از کتابخانه‌های شخصی عالمان، امیران و وزیران ایرانی مایهٔ ایجاد کتابخانه‌های بزرگی مانند کتابخانهٔ مجلس، کتابخانهٔ ملی، کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه‌های دیگر شده است. تحقیق را مصلحت چنان دیده آمد که موضوع بحث بر محور کتاب طبقات اعلام الشیعه، تألیف منیف العلامة المغفورله، الشیخ آقا بزرگ الطهرانی باشد و نیز کتابخانه‌هایی را که بعد از رحلت آن آیت تابان در ایران دایر گردیده است و مرجعیت علمی برای پژوهندگان معاصر یافته در برگیرد.

کتابخانه سید آقا شوشتری: کتابخانه نفیسی است در نجف، بنام سید احمد (۱۲۹۱-۱۳۸۴ق) ابن الحسین بزرگ بن محمد شوشتری. (۱)

کتابخانه اردوبادی: کتابخانه شخصی میرزا محمد علی (۱۳۱۲-۱۳۸۰ق) ابن الشیخ ابوالقاسم است و پس از وفات این پسر و پدر کتابهای پدر- شیخ ابوالقاسم - را به کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین که امینی بنیاد نهاده است فروختند و کتابهای پسرش شیخ محمد علی را بکتابخانه سیدالشهداء که سید نورالدین بن هادی بیلابنی تأسیس کرده است.

کتابخانه اسدالله شوشتری در کاظمیه: کتابخانه‌ای بوده است خانوادگی در خانه شیخ اسدالله بن اسماعیل دزفولی و پدرش اسماعیل صاحب اجازه از جعفر کاشف الغطاء (۲) و ابوالقاسم قمی، این کتابخانه محل مراجعه بسیاری از دانشمندان قرار می‌گرفته است.

کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین: بنیاد گذاران آن در نجف شیخ عبدالحسین امینی تبریزی (۱۳۲۲-۱۳۹۰) که پس از مرگ مؤسس در تهران، جسد او را به نجف حمل کردند و در همان کتابخانه بخاک سپردند. در این کتابخانه هزاران جلد کتاب خطی و چاپی از ایران و هند وجود دارد و تا زمان مؤلف بزرگترین کتابخانه مجهز در نجف بوده است و مجموعاً قریب هفتاد و شش هزار مجلد کتاب دارد که از آن مقدار شش هزار مجلد خطی و ده هزار جلد آن مضمون است.

کتابخانه عمومی اوقاف: کتابخانه‌ای بود عمومی در بغداد با هفت هزار جلد کتاب، شامل نسخ خطی قدیم و جدید که حکومت عراق در ۱۹۲۸م بنیاد نهاده بود.

کتابخانه پاچه چی: کتابخانه‌ای بوده است در مسجد جامع پاچه چی در محله رأس القریه در بغداد. این کتابخانه را در اواخر قرن گذشته (سیزدهم) حاج محمد امین پاچه چی و برادرش نعمان پاچه چی که از خانواده‌های معروف بغدادند

تأسیس کرده‌اند.

کتابخانه سید محمد باقر حجّت: کتابخانه قدیمی بوده است در کربلا که در آن کتابها از زمان سید میر علی (متوفی به سال ۱۲۳۱ ق) صاحب کتاب ریاض المسائل که جد خاندان طباطبائی در کربلا است فراهم آورده شده است.

کتابخانه بروجردی در نجف: کتابخانه را حاج آقا حسین بروجردی (۱۲۹۲-۱۳۸۰ ق) فرزند علی بن احمد در ساختمان مدرسه‌ای که در نجف بنیاد کرده تأسیس نموده است.

این کتابخانه ده هزار جلد کتاب مطبوع و پانصد جلد کتاب خطی دارد که از ایران و هند جمع آوری شده است.

کتابخانه برهان سبزواری: کتابخانه شخصی سید عبدالله بن الحسن بن عبدالرحیم الموسوی معروف به برهان سبزواری (۱۳۰۰-۱۳۸۰ ق) است.

کتابخانه ابوتراب خوانساری: کتابخانه شخصی استاد علامه آقا بزرگ طهرانی صاحب ذریعه و شیخ او خوانساری (۱۲۷۱-۱۳۴۶ ق) سید ابوتراب بن ابوالقاسم بن مهدی است.

کتابخانه تربیت: کتابخانه‌ای است عمومی در تبریز که محمد علی تربیت مؤلف کتاب دانشمندان آذربایجان هنگامی که رئیس معارف آن سامان بود کتابخانه را در سال ۱۳۰۰ تأسیس کرد و اولین فهرست آن کتابخانه، که در سال ۱۳۰۳ منتشر شده دو هزار جلد و در فهرست جلد دوم سال ۱۳۰۳، پنج هزار جلد و در فهرست سوم سال ۱۳۲۷ ده هزار و سیصد مجلد یاد شده است و در آن تاریخ کتابهای خطی آن دویت و شصت مجلد گزارش شده و بقیه چاپی ضبط گردیده است.

پنج هزار جلد به عربی و فارسی و ترکی، دو هزار و هشتصد جلد به روسی یکهزار و پانصد جلد به زبان فرانسوی و ششصد جلد انگلیسی و بقیه به سایر زبانهای اروپائی در ثبت آمده است.

برخی نوشته‌اند که کتابخانه تربیت در آغاز شامل ۷۶۳ جلد کتاب خطی و بیش

از ۱۱۵۰۰ جلد کتاب چاپی بوده است.

کتابخانه شوشتری (تستریه): کتابخانه‌ای بوده است عمومی موقوفه در نجف، که آن را حاج علی محمد نجف آبادی اصفهانی بن جعفر بن رحیم متوفی به سال ۱۳۳۲ ق تأسیس کرده است.

کتابخانه تقوی: کتابخانه‌ای بوده است شخصی متعلق به حاج سید نصرالله تقوی (و. تهران ۱۲۸۲ ق. ف. تهران ۱۳۶۷ ق) از سادات اخوی مشهور تهران و رئیس سابق دیوان تمیز، کتابخانه تقوی، کتابهای خطی نفیس فراوانی دارد. بخشی از کتابهای خطی (هفتصد و نود و دو جلد) این کتابخانه را، فرزندش سید جمال الدین اخوی به کتابخانه مجلس فروخت و بخش دیگر را همراه کتابهای چاپی بدان کتابخانه بخشید.

کتابخانه تکیه خالدیه: مؤسس آن کتابخانه شیخ خالد نقش‌بندی از فرقه متصوفه است که آن را در مسجد جامع احسائی بغداد در سال ۱۲۳۱ ق بنیاد نهاده است.

کتابخانه جزائری، شیخ محمد صالح: ادیب و شاعر معروف شیخ محمد صالح (۱۳۰۰-۱۳۶۶ ق) فرزند هادی بن مهدی بن موسی بن هادی بن حسن بن محمد بن الشیخ احمد الجزائری را کتابخانه‌ای بود وسیع که پس از وفاتش مقداری از آن را فروخته به قرضش دادند و بقیه را سرنوشت معلوم نیست.

کتابخانه جلال الدین المحدث: سید جلال الدین بن میرسید قاسم بن عبدالله المیر آقائی الارومی در رمضان سال ۱۳۲۳ ق در ارومیه پای به جهان نهاد و در سال ۱۲۵۸ ش در تهران دارفانی را وداع گفت و در زاویه حضرت عبدالعظیم در شهرری به خاک سپرده شد. کتابخانه نفیس آن استاد بزرگ مرتبه اعم از کتب خطی و چاپی در موضوعات مختلف شامل اخبار و احادیث و رجال بالغ بر ده هزار مجلد بوده. که پس از وفات آن دانشی مرد تاریخ معاصر ایران به فرزندان او منتقل گردیده است. استاد در تفسیر، فقه، حدیث، ادب، و ربیعال دستی قوی داشته است. و افزون بر

ادب درس در ادب نفس مانند ورع و تقوا آیتی بود عظیم، در سادگی و صفای روح و بی‌اعتنایی به امور دنیوی گویی فرشته‌ای برد که از عرش به فرش فرود آمده و برای تربیت خلائق با ایشان همنشین گشته بود.

کتابخانه حجة در کربلا: کتابهای سید ابوالحسن اصفهانی (۱۲۸۴ - ۱۳۶۵ ق) فرزند سید محمد مدفون در خوانسار، پس از آنکه مرجع تقلید شد کتابهای زیادی خرید و بر کتابخانه شخصی افزود. و فرزند وی سید حسین، بسیاری از کتابها را به کتابخانه آستان قدس رضوی در خراسان فروخت.

کتابخانه سید حسن شهشهانی اصفهانی: متوفی در سال ۱۳۸۱ ق. در تهران، که پس از مرگ مؤسس کتابها به فرزند او دکتر احمد شهشهانی منتقل شده است.

کتابخانه سید حسین طبیب تبریزی: سید حسین طبیب تبریزی فرزند ابی‌القاسم متوفی به سال ۱۳۵۸ ق. را در نجف کتابخانه‌ای بود مورد استفاده طلاب.

کتابخانه حسین المدیحی فرزند علی القطیفی: اگرچه نوشته‌اند کتابخانه پدر را به ارث برده، مقدار فراوانی کتب در موضوعات مختلف بدان افزوده است ولیکن سرانجام آن بر ما معلوم نگردید. مطالعه بیشتر را باید به فهرست اعلام الذریعه رجوع کرد.

کتابخانه سید حسین همدانی: فرزند علی ابن ابیطالب مؤلف کتاب مدیة الملوک را کتابخانه‌ای قابل ملاحظه و محل مراجعه دانشجویان بوده است.

کتابخانه حسینیه کاشف الغطاء: کتابخانه بزرگی است که شیخ علی بن محمدرضا آل کاشف الغطاء (۱۲۶۸-۱۳۵۰ ق.) در نجف تأسیس کرد و پس از آن فرزندش شیخ محمد حسین (۱۲۹۴-۱۳۷۳ ق) بر آن، کتابها افزود و آن را مرتب کرد و استفاده عموم را به محل خاص انتقال داد و ساختمانی برای آن در مدرسه معروف به مدرسه المعتمد در محله عمارة نجف ساخت و کتابخانه را در آن بهره‌برداری طلاب قرار داد.

کتابخانه حسینیه در کاظمیه: موسس آن سید محمد حیدری است که نخست مدرسه معروف به حسینیه حیدری را در کاظمیه تأسیس کرد و برای آن کتابخانه کوچکی ترتیب داد که تا سال ۱۳۵۳ ق متروک بود و پس از آن لفیف نام از خاندان حیدری آن را احیاء کرد و برای کتابخانه محل مخصوص در حسینیه ساخت و آن را کتابخانه امام صادق (ع) نام داد، که در زمان تألیف طبقات اعلام الشیعه حدود یکهزار و پانصد جلد کتاب داشته است.

کتابخانه حفید یزدی: کتابهای سید محمد بن محمد کاظم یزدی در نجف کتابخانه ای داشت که بعد از وفات وی، کتابها به فرزندان او و از جمله آنها سید باقر منتقل شد و برخی از آنها توسط سید ابوالحسن اصفهانی خریداری گردید و به کتابخانه آستان قدس به مشهد انتقال داده شد.

کتابخانه حکیم: کتابخانه عمومی است که آن را سید محسن بن مهدی بن صالح مؤلف اصول الفقه تأسیس نموده است. کتب این کتابخانه را سید احمد شکوری فهرست کرده و این فهرست در سال ۱۳۹۱ ق در نجف به طبع رسیده است.

کتابخانه جامع حیدر خانه: داود پاشا والی بغداد مسجدی ساخت، و در سال ۱۲۴۳ ق کتابهای بسیار بدان وقف کرد. بعدها کتابهای این کتابخانه توسط دولت عراق به کتابخانه اوقاف آن کشور انتقال یافت.

موقوفات ابن خاتون العاملی: نام او اسدالله بن مؤمن از مقیمان شهر مشهد در خراسان است که چهارصد جلد از کتابهای خود را بر کتابخانه آستان قدس رضوی وقف کرده و بر هر یک مهوری زده است به این مضمون: "این کتاب را با ۳۹۹ جلد دیگر وقف آستانه حضرت علی ابن موسی الرضا نمود ابن الشیخ محمد مؤمن اسدالله الخاتونی ۱۰۶۷".

کتابخانه آل خراسان: بنیادگذار آن سید حسن بن علی (۱۲۰۰-۱۲۶۵ ق) از آل خراسان ساکن نجف است. وی معاصر صاحب جواهر بود و کتابهایش پس از مرگش به فرزند ارشدش سید عباس رسید. این دانشمند بر شمار کتب، فراوان افزود

و در حدود سال ۱۳۰۰ ق آنها را بر دو برادر عالم خود و فرزندان آنان و علمای نجف وقف کرد.

کتابخانه خلانی در بغداد: مؤسس آن سید محمد بن صالح الکاظمی الحیدری است که آن را در سال ۱۳۶۴ ق بر مقبره سفیر امام دوازدهم که نامش ابو جعفر محمد بن عثمان بن سعید الخلانی بوده وقف کرده است.

کتابخانه خلیفه الاحسائی: کتابخانه خانوادگی است که آن را سید خلیفه بن علی بن احمد الاحسائی (۱۱۹۵-۱۲۶۵ ق) تأسیس کرده که بعدها به فرزندان وی منتقل شده است.

کتابخانه مدرسه خلیلی: کتابخانه‌ای است در مدرسه حاج میرزا حسین بن خلیل بن علی ابراهیم (۱۲۳۰-۱۳۲۶ ق) و برادرش ملا علی خلیلی (م ۱۲۹۶ ق) و استاد صاحب الذریعه علامه آقا بزرگ طهرانی موسوم به کتابخانه مدرسه خلیلی.

کتابخانه خوانساری: کتابخانه شخصی محمد علی بن محمد حسن خوانساری (۱۳۳۲ ق) است که بیش از دو هزار جلد کتاب دارد. این کتابها در مسجد عبدالرحیم در نجف جمع‌آوری گردیده و دارای نسخه‌های اصیل و فهرستهای جامع بوده است، مورد استفاده طلاب علوم دینی.

کتابخانه سید محمدرضا تبریزی: کتابخانه خصوصی محمدرضا بن یوسف در نجف است که برخی از کتابهای استادش سید ابوتراب خوانساری را خریده و بر آن افزوده است و سپس آن را در سال ۱۳۷۲ ق به قم منتقل کرده است.

کتابخانه رضویه (کتابخانه آستان قدس رضوی): مهمترین کتابخانه در ایران و قدیم‌تر از همه کتابخانه‌هاست و تنها کتابخانه‌ای است که از عصر قدیم اسلامی بر جا مانده است و در آن کتابهایی است که تاریخ وقف آن سال ۴۲۱ ق است. تاریخ وقف برخی از این کتب بر آن تاریخ هم تقدم دارد. و این کتابخانه در اول قرن دهم کتابخانه عظیمی بود که بعدها به غارت رفت. اما نام مهمترین واقفان آن عبارتست:

از:

- ۱- خواجه شیر احمد در آخر قرن ۱۰ ق
- ۲- شاه عباس صفوی متوفی ۱۰۳۸ ق
- ۳- سید محمد زمان اعرجی سمنانی قرن ۱۱ ق
- ۴- شیخ بهائی متوفی ۱۰۳۱ ق
- ۵- حکیم الملک جبرئیل از اطباء حیدرآباد دکن قرن ۱۱ ق
- ۶- ابن خاتون الشیخ اسد الله بن محمد، اواسط قرن ۱۱ ق
- ۷- نادر شاه افشار متوفی ۱۱۶۰ ق
- ۸- زین العابدین خادم شریف قرن ۱۲
- ۹- سیده تاج ماه بیگم دختر میرزا عیسی قائم مقام متوفی ۱۲۸۲ ق
- ۱۰- عضد الملک محمد حسن القزوینی نایب التولیه (۱۲۷۲-۱۲۸۵ ق)
- ۱۱- سید محمد جزائری از احفاد سیدنعمت الله الجزائری متوفی به سال ۱۳۰۹ ق
- ۱۲- سیده اشرف السلطنه متوفی ۱۳۳۲ ق زوجه اعتماد السلطنه
- ۱۳- مرتضی قلی خان بن محمد حسن خان نائینی نایب التولیه متوفی به سال ۱۳۵۴ ق.
- ۱۴- حاج محمد مهدی عماد المحققین متوفی به سال ۱۳۵۵ ق.
- ۱۵- دختر میرزا رضا خان بن محمد حسن نائینی که ذکر او گذشت.
- ۱۶- میرزا محمد علی بن سید محمد رضوی نایب التولیه، متوفی به سال ۱۳۵۷ ق.
- ۱۷- وزارت معارف (فرهنگ) ایران در دوره وزارت علی اصغر حکمت. در جلد ششم فهرست این کتابخانه نام ۲۵ واقف دیگر غیر از این بزرگان که کتابهای خود را وقف این کتابخانه کرده اند دیده می شود. کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی از سال ۶۸۱ ق. دایر بوده و همواره انواع کتب را در اختیار دانش پژوهان قرار می داده است.

اینک بنای کتابخانه در ۲۸۰۰۰ متر مربع قرار دارد و متجاوز از نیم میلیون نسخه کتاب به ۴۲ زبان رایج در آن موجود است. از این تعداد حدود ۳۲۰۰۰ نسخه آن خطی، ۱۰۰۰ نسخه عکسی و بقیه چاپی است. از میان کتب چاپی، تعداد ۳۵۰۰۰ نسخه آن به زبانهای خارجی است.

از بخش‌های مهم کتابخانه، بخش مخطوطات آن است. این بخش با مجموعه‌های گرانقدر و نفیس و نیز مرقعات و آثار هنری ممتاز و از همه مهمتر، قرآنهاي منسوب به خط ائمه طاهرين (عليهم السلام)، اعتبار ویژه‌ای برای این کتابخانه کسب کرده است. مواد تشکیل دهنده این بخش شامل ۳۲۴۸۵ نسخه کتاب، قرآن و جزوه خطی، ۹۲۹ نسخه عکسی و حدود ۳۶۰۰۰ میکروفیلم از نسخه‌های نفیس این کتابخانه و سایر کتابخانه‌های داخل و خارج کشور از جمله اسپانیا، ترکیه، یمن و هند است.

گفتنی است حدود ۱۳۰۰۰ نسخه خطی کتابخانه در ۱۶ جلد با عنوان فهرست نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی چاپ، و حدود ۱۵۰۰۰ نسخه نیز در یک جلد فهرست به صورت مختصر و الفبایی در اختیار مراجعان قرار دارد.

کتابخانه جامع رواسی: این جامع (مسجد جامع) را در قرن سیزدهم در بغداد، صوفی معروف، شیخ رواسی بنیاد نهاد و محمد ابوالهدی الصیادی الرفاعی متوفی به سال ۱۳۲۷ق کتابخانه‌ای در آن اساس نهاده و کتابها بر آن وقف کرده است.

کتابخانه روضاتی: نخست این کتابخانه را در خوانسار سید ابوالقاسم مشهور به میر کبیر متوفی در ذی القعدة ۱۱۵۸ق فرزند حسین موسوی شاگرد مجلسی صاحب بحار الانوار بنیاد نهاد و بعد از وی به اولادش از جمله سید حسین متوفی به سال ۱۱۹۱ق و استاد بحر العلوم متوفی به سال ۱۲۱۲ق و میرزای قمی متوفی به سال ۱۳۳۱ق منتقل گردیده است.

کتابخانه سبزواری خراسان: آن را ملا عبدالسمیع سبزواری در مشهد در مدرسه‌ای به نام سمیعیه بنیاد نهاد و بر طلاب وقف کرد.

کتابخانه سبزواری در کاظمیه: کتابخانه شخصی سید محمد علی بن محمد تقی سبزواری متوفی در کاظمیه در ۲۸ صفر ۱۳۳۸ ق که پس از وفات وی همه کتابهای آن به فروش رسید جز عده معدودی که نزد فرزندش سید هاشم سبزواری باقی ماند.

کتابخانه سپهسالار: میرزا حسین خان سپهسالار در سال ۱۲۹۹ ق در تهران مدرسه‌ای بنیاد نهاد، و بر آن بود که آن را مانند دانشگاه‌های اروپا به علوم معقول و منقول اختصاص دهد. بدین روی برای این مدرسه کتابخانه‌ای مرتب کرد که مشتمل بر سه هزار و ششصد مجلد کتاب بود، و پس از آن مقدار زیادی بر آن افزود از آن جمله کتابهای: حاج آقا احمد کرمانشاهی مدیر کتابخانه و کتابهای مدرسه صدر و کتابهای مدرسه قنبر علی خان و کتابهای مدرسه مشیرالسلطنه و غیر آنها را. علامه شیخ آقابزرگ طهرانی می‌نویسند: امروز، کتابخانه ده‌هزار جلد کتاب دارد که بیشتر آنها کتابهای خطی است و ضیاءالدین بن یوسف شیرازی فهرستی بر آن در دو مجلد ترتیب داده است.

کتابخانه سلطان العلما: کتابخانه شخصی موقوفه در تهران است در خانه سلطان العلما که بنیان گذار آن حاج محمد کرمانشاهی آشوری است که مرجع مردم در عصر فتحعلیشاه بوده است. و پس از آن فرزندانش بر شمار کتابها افزوده‌اند.

کتابخانه سلطان القرائی: شیخ ابوالقاسم متوفی به سال ۱۲۸۷ ق را در تبریز کتابخانه‌ای بود وسیع که بعد به فرزندش شیخ عبدالرحیم منتقل شد.

کتابخانه سلطان المتکلمین (سلطان المحققین): کتابخانه شخصی خطیب توانائی است که ملت ایران در انقلاب مشروطیت مرهون سخنانیهای اوست و او همان شیخ محمد واعظ کجوری بن اسماعیل است، که این کتابخانه را نیز بنیان نهاده است.

کتابخانه سلیمانیة بغداد: سلیمان پاشا والی بغداد مدرسه‌ای ساخت به نام خود و برای آن کتابخانه‌ای تأسیس کرد که مدتی برجای بود و بعد متروک شد تا آنکه

حکومت عراق سیدوسی و نه مجلد از کتابهای آن را به کتابخانه عمومی اوقاف انتقال داد ولیکن سرانجام بقیه کتب معلوم نشد.

کتابخانه سماوی: کتابخانه شخصی شیخ محمد بن طاهرالسمای (۱۲۹۲-۱۳۷۰ق) در نجف است، شامل دو هزار جلد کتاب خطی که بیشتر آن به خط خود مؤسس است. کتابهای این کتابخانه پس از وفات مؤسس پراکنده شد. اما کتابخانه حکیم چهارصد مجلد آن را به زحمت خریداری کرد و مقداری نیز به تصرف موزه عراق درآمد.

کتابخانه محمد سمیع الاصفهانی: از کتابهای این کتابخانه دویست جلد به کتابخانه شوشتری منتقل شده است.

کتابخانه سیدنا شیرازی: کتابخانه میرزا محمد حسن شیرازی فرزند محمود (۱۲۳۰-۱۳۱۲ق) کتابخانه‌ای بود در سامراء، دارای کتابهای خطی نفیس که بعد از وفات مؤسس متروک ماند. تا سال ۱۳۴۴ق که ورثه آن را در اختیار گرفت.

کتابخانه الشریعة: کتابخانه ملا فتح‌الله مشهور به شیخ الشریعة اصفهانی است (۱۲۶۶-۱۳۳۹ق) در نجف. دارای کتابهای نفیس بسیار و محل مراجعه طلاب، که پس از وفات مؤسس آن، فروخته شده است.

کتابخانه سید شهاب الدین در قم: کتابخانه شخصی آیه الله سید شهاب الدین مرعشی معروف به آقا نجفی است، فرزند سید محمود بن شرف الدین علی - سید شهاب الدین در ۲۰ صفر ۱۳۱۵ در نجف متولد شده و کتابخانه را در ۱۳۳۵ بنیاد نهاده است. در این زمان کتابخانه شش هزار جلد کتاب خطی و چاپی داشت. علامه آقابزرگ طهرانی می‌نویسند؛ امروزه کتابخانه در حدود هزار مجلد کتاب خطی دارد و دارای مجموعه نفیسی است از کتب مختلف. مؤسس پیوسته بر شمار کتابها افزود و سپس همه را وقف کرد و در ساختمان عظیمی در قم قرار داد و سید احمد شکوری به مساعدت دکتر سید محمود مرعشی فرزند مؤسس برای این کتابخانه فهرستی ترتیب دادند که تا زمان تألیف کتاب طبقات اعلام الشیعه ۸ مجلد آن منتشر

شده بود که هر جلد شامل فهرست چهارصد مجلد کتاب خطی و چاپی است و رمز کتابخانه، "آقا نجفی تبریزی" است.

آیه الله مرعشی نجفی رحمة الله علیه از مراجع تقلید دوره معاصر بود که آثار و تألیفات فراوانی داشت.

همّت عالی این مرد بزرگ معاصر تنها حدود بیست و پنج هزار نسخه خطی را در آن کتابخانه گردآورده است و این مقدار غیر از کتب فراوان چاپی آن کتابخانه است.

دکتر سید محمود مرعشی نجفی فرزند علامه نجفی از جمله دانشمندان صاحب نظر معاصر در علم کتاب شناسی است. که وجود ایشان در این روزگار بسیار مغتنم است.

کتابخانه شیخ الاسلام در زنجان: کتابخانه نفیسی است شامل نسخ گرانبها. این کتابخانه را ظاهراً آخوند ملا علی جد خاندان شیخ الاسلام در این شهر تأسیس کرده است.

کتابخانه شیخ شیرازی: کتابخانه میرزا محمد تقی شیرازی فرزند محبعلی بن میرزا محمد علی متخلص به گلشن، متوفی به سال ۱۳۳۸ ق. از جمله کتابخانه‌های معتبر شیعیان است. در سامرا مزین به انواع کتب.

کتابخانه شیر محمد همدانی: شیرمحمد همدانی متولد در همدان در سال ۱۳۰۲ ق کتابخانه‌ای در نجف تأسیس کرده است که مقدار قابل ملاحظه‌ای از کتابها به خط مؤسس آن است. پس از وفات مؤسس کتابها را کتابخانه امیرالمؤمنین که عبدالحسین امینی تبریزی در نجف بنیاد نهاده است خریداری کرده و در اختیار طلاب قرار داده است.

کتابخانه عمومی علامه آقابزرگ طهرانی صاحب ذریعة: مؤلف ذریعة از محل تدوین فهرستها و تألیف کتب، کتابخانه‌ای در تهران بنیاد کرد و چون به عراق مهاجرت نمود کتابخانه محل مراجعه طلاب گردید.

از سال ۱۳۲۹ ق کتابهای فراوانی خریداری کرد و بر آن افزود. و مقداری نیز به سامرا برد. پس از چند سال مجموعه بزرگی از تواریخ و فهرستهای چاپی و خطی فراهم کرد و وقتی که خواست به طبع اطلس ذریعه پردازد با خانواده خود در سال ۱۳۵۴ ق از سامراء به نجف رفت. صاحب ذریعه کتابها و خانه‌ای که کتابها در آن بود وقف کرد و در این وقت کتابخانه پنج هزار جلد کتاب چاپی و دویست جلد کتاب خطی داشت. شیخ هادی امین بن عبدالحسین تبریزی صاحب «الغدیر» بر بعضی از کتابها، فهرست نوشت که در نه مجلد در نجف در مجله «العدل» منتشر شد. بنا بر وصیت، تولید کتابخانه بعد از وفات آن بزرگ به فرزند ارشد ایشان رسید و پس از آنکه استاد منزوی نجف را ترک کرد، تولید را به شیخ عبدالحسین تهرانی و مهدی مدرسی یزدی دامادهای صاحب ذریعه سپردند. که حکومت عراق در سال ۱۴۰۰ ق این دو تن را از عراق اخراج کرد و کتابخانه بدون متولی ماند.

کتابخانه صدر: کتابخانه شخصی سید ابو محمد حسن، صدر الدین بن هادی کاظمی اصفهانی عاملی (۱۲۷۳-۱۳۵۴ ق) بوده است که در خانه‌اش در کاظمیه مورد استفاده طلاب علوم قرار می‌گرفته است.

کتابخانه خاندان طریحی: کتابهای متفرق کتابخانه شیخ فخر الدین طریحی صاحب مجمع البحرین است که در میان ورثه‌اش پراکنده شده است.

کتابخانه آل طعان در قطیف: کتابخانه شخصی است که شیخ صالح بن طعان ستیری بحرانی متوفی به طاعون، در مکه به سال ۱۲۸۱ ق تأسیس کرده و محل استفاده طلاب قرار داده است. و کتابها پس از مرگ مؤسس به فرزندان او انتقال داده شده است.

کتابخانه طهرانی در کربلا: بنیادگذار آن عبد الحسین شیخ العراقین فرزند علی طهرانی حائری است که شاگرد صاحب جواهر و مؤسس مدرسه معروفی در پاچنار تهران بود. وی دوبار به عراق رفت و سرانجام در سال ۱۲۸۶ ق در کربلا وفات یافت و در آن بقعه به خاک سپرده شد.

کتابخانه طهرانی در سامراء: کتابخانه شخصی مولانا میرزا محمد طهرانی عسکری (۱۲۸۱-۱۳۷۱ق) فرزند رجب علی است شامل دو هزار جلد کتاب. که یک پنجم آن خطی است. این کتابخانه در سال ۱۳۷۳ق از جانب ورثه وقف گشت و کتابخانه عمومی شد.

کتابخانه عبد الحسین حجة در کربلا: عبدالحسین فرزند سید علی بن الحاج میرزا ابوالقاسم حجة را کتابخانه‌ای بود مزین به انواع کتب چاپی و خطی در کربلا. کتابخانه عطار در بغداد: این کتابخانه، خزانه کتابهای سید محمد فرزند علی بن سیف الدین الحسنی الحسینی بغدادی معروف به عطار است. چه در بازار عطاران بغداد منزل داشت و به سال ۱۱۷۱ق درگذشت.

کتابخانه عطار شامل دو هزار مجلد کتاب بود. نسخه‌های خطی این کتابخانه در سال ۱۳۴۸ق فروخته شده و مقداری از نسخه‌های خطی نیز نزد متولی کتابخانه سید علی بن کاظم بن عیسی العطار باقی مانده است.

کتابخانه عطار در کاظمیه: کتابخانه شخصی عبدالکریم عطار فرزند عبد الوهاب بن شیخ راضی متوفی در روز شنبه سال ۱۳۵۱ق است. وی کتب خطی زیادی گردآوری کرده و در غرفه فوقانی بازار استرآبادی در کاظمیه قرار داده است. و بعد از وفات صاحب کتابخانه، برخی از کتابها بر کتابخانه ششتری در نجف وقف شده و برخی دیگر به فروش رسیده است.

کتابخانه سید علی ایروانی: کتابخانه شخصی سید علی فرزند عبدالله ایروانی در تبریز است که آن را وقف علم کرده است. تولید این کتابخانه پس از وفات ایروانی به فرزندش امیر عبدالحجّت در تبریز واگذار گردیده است.

کتابخانه غرویه: کتابخانه متروک و مهجوری است در مشهد علی ابن ابی طالب (ع) که در قدیم کتابخانه عظیمی بوده است، آراسته به انواع کتب و شامل نفائس بسیار و علامه آقا بزرگ طهرانی حدس زنده‌اند که نخستین کسی که کتاب بر آن وقف کرده عضد الدوله دیلمی بوده است. چنانکه گورگیس عواد بدان اشارت

دارد. (۳)

سید احمد اشکوری فهرستی ترتیب داده که در آن از هفتصد و پنجاه نسخه خطی بحث کرده است و آن به عنوان فهرست مخطوطات الروضة الحیدریه در نجف به طبع رسیده است.

کتابخانه غلامحسین نجف آبادی: کتابخانه وی پس از وفاتش به سال ۱۳۴۵ ق به کتابخانه ششتری منتقل گردیده است.

کتابخانه فاضل هاشمی در سبزوار: کتابخانه شخصی کوچکی است از حکیم مذکور که کتابها پس از وفاتش در سال ۱۳۸۵ ق نزد فرزندش دکتر هاشمی به جا مانده است.

کتابخانه فاضلیه: کتابخانه‌ای است که از فاضل علاءالملک تونی بجای مانده و مَهر آن چنان است: «بنده شاه جهان فاضلخان» نخستین مجموعه این کتابخانه سیصد و شصت و شش جلد کتاب بود که به سال ۱۰۶۴ ق بر طلاب مدرسه‌ای وقف داشت که خود بنا کرده بود و تولیت آن را به برادرش ملا عبدالله تونی که بنای آن را در سال ۱۰۷۵ ق به اتمام رسانیده بود، داد.

در کتاب مطلع الشمس آمده است که سیاح انگلیسی فرز قیمت این کتابخانه را هفتاد هزار تومان برآورد کرده است. در مقدمه تاریخ مختصر این مؤسسه آمده است در سال ۱۳۵۱ ش. که دولت، فلکه دور صحن حرم رضوی را احداث کرد، مدرسه در خیابان افتاد و کتابها بعضی به کتابخانه معارف و برخی دیگر به کتابخانه آستان قدس منتقل گردید و بقیه به مدرسه نواب در مشهد خراسان سپرده شد.

کتابخانه فتحانیه: کتابخانه خانوادگی بود که در قرن نهم در کاشان تأسیس شد و تا قرن یازدهم باقی بود. آنگاه کتابهای آن متفرق گردید و برخی از کتابها به کتابخانه علامه شهاب الدین مرعشی و کتابخانه علامه آقابزرگ طهرانی در نجف انتقال یافت.

کتابخانه فخرالدین نصیری: فرزند مجدالدین که مردی پژوهنده کتابها بود. در

تهران کتابخانه‌ای بزرگ داشت. بعدها فهرستی برای پانصد و پنجاه جلد کتاب آن تهیه گردید و کتابها به دانشگاه تهران فروخته شد.

کتابخانه فراهانی در کربلا: بنیادگذار آن آخوند ملا عبدالحمید فراهانی متوفی در نجف بعد از سال ۱۳۱۱ق بوده است. وی در شیراز شاگرد ملا محمد علی محلاتی استاد علوم عقلی بود. این دانشمند در سال ۱۳۰۷ق. کتابخانه را با شرایط سختی وقف کرد و در زاویه حسن خان باقی گذاشت و متولی آن را سید حسین عقیلی قرار داد. بر تعداد کتابها روز به روز افزوده شد تا جایی که در سال ۱۳۴۰ق این کتابخانه شامل سیصد جلد کتاب خطی بود. ولیکن بعدها همه متفرق گردید. کتابخانه فرج قطیفی: بنیانگذار این کتابخانه شیخ فرج بن حسن آل عمران متولد ۱۳۲۱ق از شاگردان علامه آقا بزرگ طهرانی صاحب ذریعه است. این کتابخانه به سالیان دراز، مورد استفاده پژوهندگان علوم عقلی و نقلی بوده است.

کتابخانه فهرسی: کتابخانه شخصی حاج محمد مهدی عماد المحققین الفهرسی الطهرانی (۱۲۸۷-۱۳۵۵ق) است که مؤسس آن را بر کتابخانه آستان قدس وقف کرده است.

کتابخانه سید ابوالقاسم خوانساری ریاضی: کتابخانه شخصی سید ابوالقاسم جعفر بن محمود (و. ۱۳۱۳ق) است که محل مراجعه اهل دانش بوده است. کتابخانه قاضی در تبریز: مؤسس کتابخانه از سادات تبریز است که مسند قضاء داشت و شیخ الاسلام بود. نکته اینکه این خانواده از عهد صفوی تا اعلام مشروطیت در ایران مقام قضا و شیخ الاسلامی داشته است. میرزا محمد علی قاضی را در اواخر دوره صفوی که عثمانیها بر تبریز مسلط شده بودند، کشتند. فرزندش میرزا محمد قاضی و پسرش محمد تقی از شاگردان وحید بهبهانی بودند که در گردآوری کتب علاقه فراوان نشان می دادند. این کتابخانه در سال ۱۳۵۳ق که سیلی در تبریز آمد از میان رفت با این همه در هنگام تألیف کتاب منیف طبقات

اعلام‌الشیعه کتابخانه نفیسی بوده است با دو هزار جلد کتاب و محل مراجعه دانشیان.

کتابخانه ثقة الاسلام تبریزی: ثقة الاسلام تبریزی که از علمای بزرگ ایران بود، کتابخانه‌ای در تبریز بنیان گذاشت که اهل علم را از آن فایده‌ها بوده است. وی در روز عاشورای حسینی در سال ۱۳۳۰ ق به دست سربازان تزاری روسیه به قتل رسید. از کتابهای مهم این کتابخانه کتاب معروف مرآت الکتب است که مشتمل بر اسامی و کتب و مؤلفان شیعه است.

کتابخانه قزوینی در اصفهان: در نزد خاندان قزوینیان اصفهان کتابخانه‌ای بوده است قابل اعتنا مزین به انواع کتب تفسیر ائمه علیهم السلام. رئیس این کتابخانه در اواخر قرن سیزدهم حاج ابراهیم قزوینی بود که پس از وفات وی پسرش حاج محمد قزوینی امام جمعه مسجد نور اصفهان تولیت آن را برعهده گرفت. و بعد از قزوینی به دست فرزندانش محمدجواد و محمد خلیل افتاد و مؤلف طبقات می‌نویسد: اندکی از آن کتب نزد حاج آقا کمال الدین در اصفهان موجود است.

کتابخانه دکتر مهدی بیانی: دکتر مهدی بیانی به سالیان دراز مدیر کتابخانه ملی ایران بوده است. علاوه بر آن خود کتابخانه‌ای داشت مزین به انواع کتب نفیس. کتابخانه وی پس از وفاتش به کتابخانه مجلس شورای ملی سابق منضم گشت.

کتابخانه قمشه‌ای: قمشه‌ای دو تن بوده‌اند، قمشه‌ی بزرگ که به نام آخوند ملّا محمد حسین بن قاسم الاصفهانی (۱۲۵۰-۱۳۳۶ق) شاگرد انصاری و قمشه‌ی کوچک محمد حسین بن ابی طالب شاگرد قمشه‌ی بزرگ. کتابهای کتابخانه قمشه‌ی بزرگ به کتابخانه ششتری منتقل گردید و کتابهای قمشه‌ی کوچک در خانه‌اش ماند و پراکنده شد.

کتابخانه کبّه: کتابخانه شیخ فقیه محمد حسن بن محمد صالح کبّه البغدادی (۱۲۶۹-۱۳۳۶ق) است که تاجر بود، و به علم پرداخت و تجارت را ترک گفت.

وی کتابهای زیادی جمع کرد که پس از وفاتش به فروش رسید و فقط کتابهایی که به خط خود نوشته بود، نزد فرزندش مهدی کبّه در کاظمین باقی ماند.

کتابخانه جامع کهیاء: کتابخانه شخصی حاج محمد امین زند در بغداد است. و گویا در سمت «کد خدا» در بغداد روزگار به سر می آورد و پس از وفاتش پسر وی کامل بیگ بدین مقام دست یافت و کتابخانه را بر این جامع وقف کرد. پس از آن در سال ۱۹۸۲ م تعداد یکهزار و دو بیست و بیست و سه مجلد کتابهای آن به کتابخانه اوقاف بغداد منتقل گردید.

کتابخانه مجدالدین نصیری: وی پدر فخرالدین نصیری کتابفروش است که کتابهای نفیس خرید و فروش می کرد، تا آنکه در کتابخانه او هزار جلد از کتب تاریخ معروف اسلامی گرد آمد. و پس از وفات صاحب کتابخانه، کتابها به فرزند وی فخرالدین نصیری به ارث رسید.

کتابخانه مجتبی مینوی: (و. ۱۲۸۱ ف. بهمن ۱۳۵۵) کتابخانه شخصی خود را که حدود بیست و پنج هزار جلد کتاب بود، به بنیاد شاهنامه واگذار کرد که اکنون این کتابخانه زیر نظر پژوهشکده علوم انسانی وزارت فرهنگ و آموزش عالی قرار دارد.

از کتابهای این کتابخانه حدود یکصد جلد خطی و مقداری نیز به صورت میکروفیلم است.

استاد محمد تقی دانش پژوه نیز پیش از وفاتش کتابخانه خود را که حدود هفت هزار جلد بوده در اختیار این کتابخانه قرار داده است.

این کتابخانه در جاده قدیم شمیران، پایین تر از خیابان معلم، کوچه سعدی، قرار دارد و جایگاهی است برای پژوهش اهل علم.

کتابخانه مجلس: کتابخانه عمومی است که مجلس شورای ملی (سابق) در سال ۱۳۰۲ ش تأسیس کرده و اولین مجموعه کتب به این کتابخانه انتقال داده شده است. مدیر کتابخانه می نویسد که این مجموعه کتاب شامل کتابهای حکیم میرزا

ابوالحسن جلوه است که از ورثه او توسط سید نصرالله تقوی خریداری گردید و احتشام السلطنه آنها را به کتابخانه اهداء نمود؛ و به همین ترتیب بر آن افزوده شد تا آنکه در سال ۱۳۲۳ ش کتابخانه عظیم سید محمد صادق طباطبائی متوفی به سال ۱۳۳۵ ق فرزند سید صادق سنگلجی متوفی به سال ۱۳۰۰ ق نیز به این کتابخانه منتقل گردید و اولین بنای این کتابخانه توسط ارباب کیخسرو شاهرخ در زمان تألیف کتاب طبقات اعلام الشیعه ساخته شد و در سال ۱۳۰۴ ش به وسیله دکتر محمد مصدق، تقی‌زاده، سلیمان میرزا و فیروز، آیین نامه‌ای برای کتابخانه نوشته شد. استاد علامه آقا بزرگ طهرانی می‌نویسند کتابخانه مجلس در زمان تألیف طبقات سی و یک‌هزار و پانصد مجلد کتاب داشت که هفت هزار جلد به زبان فرانسه، شش هزار جلد به انگلیسی و پنج هزار و پانصد جلد به عربی و بقیه آن به فارسی است. این مطالب در آخر جزو ششم کتاب ذریعه نیز آمده است. بنا به نوشته رئیس کتابخانه استاد بزرگوار عبدالحسین حائری فرزند شیخ احمد شماره کتابهای کتابخانه در هنگام تألیف طبقات یکصد و پنج هزار مجلد بوده است که شش هزار جلد از آنها خطی است و تاکنون بیش از بیست و پنج جلد از فهرستهای این کتابخانه انتشار یافته است و اخیراً کتابی در ۱۲۴ صفحه بعنوان تاریخ کتابخانه مذکور منتشر شده است.

اسامی نویسندگان فهرست عبارتست از: ۱- یوسف اعتصامی ۲- ابن یوسف شیرازی ۳- عبدالحسین حائری ۴- سعید نفیسی ۵- ایرج افشار ۶- محمد تقی دانش‌پژوه ۷- دانشمندان بزرگوار استاد علینقی منزوی و استاد حسینعلی منزوی فرزندان صاحب ذریعه ۸- بانو فخرراستکار.

در تاریخچه کتابخانه مجلس آمده است که علاوه بر تعدادی کتاب که به صورت پراکنده خریداری شده و یا به وسیله ناشران و مؤلفان از داخل و خارج کشور به کتابخانه اهداء گردیده، خریداری ۲۰۲ مجلد از کتابهای میرزا ابوالحسن جلوه و اهداء ۱۰۹۱ جلد از کتابهای احتشام السلطنه و نیز اهدای کتابهای محمود علامیر

رئیس دوره‌های ۱ و ۲ مجلس به همت مخبر السلطنه هدایت در سال ۱۳۳۱ قمری نخستین سرمایه کتابخانه گردید.

ابتکار طرح کتابخانه از ارباب کیخسرو است. از یادداشت‌های او چنین برمی‌آید که شخصا "وظیفه ترتیب و تنظیم تعدادی از نخستین کتابها را برعهده گرفت و آنها را به ترتیب حروف الفبا، نمره گذاری کرد.

اسناد موجود در مجلس و اطلاعات به دست آمده گواه آن است که ارباب کیخسرو و شاهرخ با همکاری جمعی از نمایندگان مجلس مانند دکتر رضا افشار و شیخ ابراهیم زنجانی و سید نصرالله تقوی در فراهم آوردن مقدمات تأسیس کتابخانه مجلس از طرح پیشنهادی تا استقرار و پاگرفتن آن تا چه اندازه کوشش و مساهمت داشتند.

از پایه گذاران دیگر باید از احتشام السلطنه، محمود علامیر و محمد علی ذکاء الملک فروغی نام برد. (۴)

در آغاز (سالهای میان ۱۲۹۱ - ۱۳۰۲ ش) پیش از آن که کتابخانه مجلس در ساختمانی ویژه افتتاح شود و رسماً "آغاز به کار کند. کتابهایی که به صورت خریداری یا اهداء برای مجلس فراهم می‌گردید در دو اطاق کوچک و تو در تو در قسمت شرق حوضخانه نگهداری و در چند قفسه چوبی چیده می‌شد که همواره مورد استفاده نمایندگان مانند مؤتمن الملک حسن پیرنیا بود.

پس از چندی که مجلس در دوره پنجم تقنینیه خانه وباغ عزیز السلطانی (ملیجک) را خریداری کرد، تصمیم گرفته شد قسمتی از آن را پس از آماده سازی به کتابخانه اختصاص دهند.

در سال ۱۳۰۲ کوشش‌ها به نتیجه رسید و کتابخانه از جایگاه موقت خود (در حوضخانه) به ساختمانی در سمت شرقی مجلس که برای کتابخانه آماده شده بود منتقل گردید و پس از نزدیک به دو سال، در سال ۱۳۰۴ ش. گشایش یافت و زیر نظر مدیری کاردان همچون یوسف اعتصام الملک آشتیانی رسماً به کار آغاز کرد.

ساختمانی که کتابخانه نخستین بار در آن گشایش یافت بخشی بود از اندرون خانه حسین خان سپهسالار.

مجموعه‌های اهدایی کتب به کتابخانه مجلس:

- (۱) مجموعه اهدایی احتشام السلطنه
- (۲) مجموعه اهدایی پارسیان هند
- (۳) مجموعه اهدایی سید محمد طباطبائی
- (۴) مجموعه اهدایی نجم الدوله
- (۵) مجموعه اهدایی فیروز
- (۶) مجموعه اهدایی لالائی
- (۷) مجموعه اهدایی اسد آبادی
- (۸) مجموعه اهدایی امام جمعه خوئی
- (۹) مجموعه اهدایی دکتر متین دفتری
- (۱۰) مجموعه اهدایی تقوی
- (۱۱) مجموعه اهدایی رهی معیری
- (۱۲) مجموعه اهدایی جعفر سلطان القزایی
- (۱۳) مجموعه اهدایی هلاکورامبد فرزند مرحوم محمد حسین سالار اسعد متولد ۱۲۹۵ شمسی، دارای تحصیلات عالی و نماینده دوره‌های ۱۹ و ۲۰ از طوالتش گیلان، وی نوه احتشام السلطنه بوده است.
- (۱۴) مجموعه اهدایی نورالدین امامی
- (۱۵) مجموعه اهدایی محتشم نوری
- (۱۶) مجموعه اهدایی غلامحسین سرود
- (۱۷) مجموعه اهدایی نورالدین مدرسی چهاردهی
- (۱۸) مجموعه اهدایی کریم کشاورز
- (۱۹) مجموعه اهدایی علی اکبر پروانه

۲۰) مجموعه اهدایی عبدالحمید معرفت

۲۱) مجموعه اهدایی خاندان معزی دزفولی اهداء بوسیله شیخ کاظم معزی مدیران کتابخانه: در سال ۱۳۰۲ ش پس از انتقال یافتن کتابخانه به ساختمانی در سمت شرقی مجلس، بنابر پیشنهاد دکتر رضا افشار که یکی از کارپردازان مجلس بود و خود در جابه جا کردن کتابها و ترتیب و تنظیم آنها در قفسه‌ها نظارت و مشارکت و کوشش فراوان داشت و نیز به دستور ارباب کیخسرو کتابخانه به آقای عبدالحمید نقیب زاده مشایخ تحویل گردید و او به عنوان مسئول موقت کتابخانه شناخته شد با این قید که پس از تعیین مدیر کتابخانه، آقای نقیب زاده با سمت معاون مدیر در کتابخانه به کار ادامه دهد.

۱) نخستین مدیر کتابخانه مجلس (۱۳۰۵ - ۱۳۱۶) یوسف اعتصام الملک است، متولد تبریز در ۱۲۵۳ ش و متوفی در ۱۳۱۶ ش. فرزند ابراهیم مستوفی (اعتصام الملک) آشتیانی از نویسندگان و ادیبان و مترجمان و آزادیخواهان دوره مشروطیت.

۲) دومین مدیر کتابخانه ابراهیم شریفی پسر شریف السلطنه متولد ۱۲۷۴ ق. در تهران وی دارای لیسانس عالی علوم سیاسی بود که از ۱۰ دی ماه ۱۳۱۶ تا ۱۳۳۹ به عنوان رئیس به اداره کتابخانه می پرداخت.

۳) سومین مدیر کتابخانه مجلس دکتر تقی تفضلی بود که از سال ۱۳۳۹ تا ۱۳۴۶ در اداره کتابخانه به جُود در ایستاد. او در ۱۲۹۶ در مشهد متولد شده دارای دکترای حقوق از دانشگاه سوربن فرانسه است. وی مدت ۲۵ سال در دانشکده معقول و منقول به تدریس اشتغال داشت.

۴) چهارمین مدیر کتابخانه، خانم فخری راستکار (۱۳۴۷ - ۱۳۵۲) وی فرزند حبیب الله راستکار (اسعد السلطنه) بود که در سال ۱۲۹۵ در تهران متولد شده است. خانم رستگار فوق لیسانس ادبیات و کتابداری از دانشگاه تهران است.

۵) پنجمین مدیر کتابخانه محمد شهدادی متولد ۱۳۱۰ مهندس شیمی است که

از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۴ ریاست کتابخانه را داشت.

۶) عبدالحسین حائری نوه مرحوم حاج شیخ عبدالکریم حائری است. استاد حائری از سال ۱۳۵۴ تا ۱۳۷۴ مدیر کتابخانه و نیز دیرگاهی استاد حوزه علمیه قم بوده‌اند.

کتابخانه آل محیی الدین: از آل جامع در نجف که اصل آنان از شام است کتابخانه‌ای بجای مانده که شیخ قاسم محی الدین فرزند حسن بن موسی متولد سال ۱۳۱۴ق. تأسیس کرده است و قریب دو هزار جلد کتاب در آن وجود دارد که چهارصد مجلد آن خطی است. کتابهای این کتابخانه دارای فهرستی جامع و قابل استفاده پژوهندگان است.

کتابخانه محیط: کتابخانه شخصی محمد محیط طباطبائی، فرزند ابراهیم زواره‌ای مدیر مجله محیط، چاپ تهران است. این کتابخانه در سال ۱۳۰۹ش تأسیس شده و در سال ۱۳۴۳ش توسعه یافته تا آنجا که مقدار کتابهای آن به پنج هزار مجلد رسیده است. در این کتابخانه چهارصد نسخه خطی وجود دارد و بقیه چاپی است. یک هزار و هشتصد نسخه از کتابهای این کتابخانه به فارسی و یک هزار و هفتصد نسخه آن به زبان عربی و باقیمانده به زبانهای اروپائی است.

کتابخانه مدرس رضوی: کتابخانه شخصی است که سید محمد باقر رضوی (۱۲۷۰-۱۳۴۳ق) فرزند اسماعیل بن صادق در مشهد تأسیس کرد و فرزندش سید محمد تقی مدرس رضوی استاد فقید دانشگاه تهران پس از وفات پدر آنها را به کتابخانه آستان قدس رضوی اهدا نموده است و بخشی از کتابخانه استاد محمد تقی مدرس رضوی نیز در کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مورد استفاده محققان قرار می‌گیرد.

کتابخانه مدرسه شیرازی: پس از انتقال هیأت علمی از نجف به سامراء، کتابخانه‌ای به نام مدرسه شیرازی در سال ۱۲۹۱ش تأسیس شد. بدین گونه که سید میرزا محمد حسن شیرازی در آنجا خانه‌ای گرفت موسوم به (خانه بشر) برای

سکونت طلاب به عنوان مدرسه، دیری نپایید که حاج میرزا عبدالحسین امین التجار مقیم بمبئی توسط فرزندش حاج محمد، سرای بزرگی خرید و آن را تعمیر کرد و مدرسه‌ای بزرگ در آن ساخت که معروف گشت به مدرسه شیرازی و کتابخانه‌ای وسیع بر آن وقف داشت.

کتابخانه مرجانیّه: یا کتابخانه مرجان، آن کتابخانه شیخ خیرالدین نعمان بن ابی الثناء محمود بن عبدالله بغدادی آلوسی مفسر معروف است متوفی به سال ۱۳۱۷ق که آن را بر مدرسه معروف مرجانیّه وقف کرده است آن گاه که خود مدرس آن مدرسه بود.

کتابخانه مروی در تهران: کتابخانه‌ای است که امیر محمد حسین خان فرزند بیرام علی خان عزالدین لوی قاجار، ملقب به فخرالدوله تأسیس کرده است و از این جهت مدرسه را فخریه نامید. پس از قتل پدرش به دست ازبکان به تهران مهاجرت کرد و مدرسه‌ای بنیاد نهاد و کتابخانه‌ای برای آن تأسیس کرد و کتب فراوان بر آن وقف داشت و خود در سال ۱۳۲۴ش درگذشت.

کتابخانه مشکاة: کتابخانه نفیسی است شخصی، بیشتر کتابهای آن خطی است استاد دکتر منزوی می‌نویسند که آنرا سید محمد مشکاة بیرجندی استاد دانشگاه تهران متولد بیرجند در سال ۱۳۱۹ق و متوفی در لندن در سال ۱۳۵۹ش تأسیس کرده است. جنازه استاد مشکاة به قم انتقال داده شده است.

استاد مشکوة کتابخانه خود را در سال ۱۳۲۸ش به دانشگاه تهران اهداء کرد و از این به بعد این کتابخانه به نام کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران خوانده شد. استاد منزوی و استاد فقید دانش پژوه به تهیه فهرست این کتابخانه پرداخته و تاکنون شانزده مجلد از فهرست این کتابخانه را انتشار داده‌اند.

کتابخانه آل مشکور: این کتابخانه را شیخ مشکور بن محمد الخاقانی ساکن نجف و مغروق در حمام هندی در سال ۱۲۷۲ق بنیاد گذاشته و وقف طلاب کرده است.

کتابخانه ملک: مرحوم حاج حسین آقا ملک، فرزند ارشد مرحوم حاج محمد کاظم ملک‌التجار ممالک محروسه ایران و او نیز فرزند آقا مهدی تاجر تبریزی است. حسین ملک در نهم ربیع‌الاول سال ۱۲۹۳ هجری قمری در منزل اجدادی خود واقع در تهران بازار بین‌الحرمین (محل قبلی کتابخانه و موزه ملی ملک) چشم به جهان گشوده، دروس فارسی و عربی را اول نزد مرحوم حاج شیخ مسیح طالقانی فراگرفت و بعد در خدمت مرحوم میرزا ابوالحسن جلوه به تحصیلات خویش ادامه داده است.

مرحوم ملک از ابتدای عمر به مطالعه و جمع‌آوری کتب علاقمند بود و این خود مقدمه‌ای برای تأسیس و تکوین تدریجی کتابخانه گرانقدری شد که امروزه شهرت جهانی دارد.

مرحوم ملک در سال ۱۳۱۶ بر طبق مفاد چندین وقفنامه اداره امور کتابخانه و موزه را با تمامی موقوفات به آستان قدس رضوی واگذار نموده و تا زمانی که در قید حیات بوده همه اختیارات خرید کتب و نفائس و همچنین اداره امور کتابخانه را عهده‌دار بود.

مرحوم ملک پس از گذراندن عمری متجاوز از صد سال سرانجام در تیرماه ۱۳۵۱ شمسی دارفانی را وداع گفت.

کتابخانه ملک اکنون بیش از چهل و پنج هزار مجلد کتاب دارد که حدود سه هزار و ششصد و پنجاه جلد آن خطی و بقیه چاپی و سربی است. علاوه بر آن حدود چهار هزار جلد کتاب به زبانهای انگلیسی، فرانسه، ایتالیایی، آلمانی و ... دارد که در بین آنها کتابهای قدیمی و معتبر جهان نیز یافت می‌شود.

این کتابخانه اکنون در تهران جنب وزارت امور خارجه قرار دارد.

از قدیمی‌ترین نسخ موجود در کتابخانه ملک به آثار زیر اشارت توان کرد:

۱- القانون فی الطب: تألیف ابن سینا، چاپ رم، سال ۱۵۹۳ میلادی.

۲- القرآن و هوشرة الاسلامیه: چاپ هامبورگ، سال ۱۶۹۴ میلادی.

- ۳- العجب العجاب فیما یفید الکتاب: تألیف، احمد بن محمد شروانی، سال ۱۲۲۸ هـ ق
- ۴- لغت نامه انگلیسی به فارسی: چاپ بنگال سال ۱۷۸۰ میلادی
- ۵- تحریر اصول اقلیدس: تألیف خواجه نصیرالدین طوسی، چاپ سال ۹۹۶ هـ ق قسطنطنیه
- ۶- تاریخ فنائی: ترکی، سال ۱۱۹۹ هـ ق
برخی از قدیمیترین کتب خطی این کتابخانه عبارتند از:
- ۱- جزئی از قرآن مجید، به خط کوفی منسوب به حضرت امام حسن مجتبی (ع) است که بر پوست آهو تحریر شده است.
- ۲- الاصول بالاسطقتات: تاریخ تحریر ۳۴۳ هجری قمری، از اقلیدس.
- ۳- ثمره بطلمیوس (عربی): کاتب حسین بن عبدالرحمن بن عمر صوفی، ۳۷۱ هجری قمری
- ۴- الفوز الاصحغر (عربی): مؤلف ابوعلی بن مسکویه، کاتب غیاث الدین محمد بن حمدویه ۴۱۰ هجری قمری.
- ۵- مجموعه: شامل سه رساله عربی تألیف ابی نصر فارابی، کاتب حسین المسیح المتطبب الفارقی ۴۶۳ هجری قمری.
- * نمونه های دیگر از نفائس این کتابخانه:
- ۱- قرآن به خط نسخ و ثلث - به خط یاقوت مستعصمی
- ۲- قرآن به خط نسخ و ثلث - به خط وصال شیرازی
- ۳- قرآن به خط ثلث - به خط علاءالدین تبریزی
- ۴- قرآن به خط نسخ - به خط حسین بن عسکر ارسنجانی
- ۵- اربعین شیخ بهائی - به خط ملاصدرا
- ۶- بحار الانوار: تألیف مرحوم مجلسی همراه با مسوده های اصلی بخط مؤلف.
- ۷- کتاب تهذیب الاحکام: تألیف شیخ طوسی به خط حسین بن عبدالصمد

حارثی همدانی (پدر شیخ بهائی) تاریخ ۹۵۵ با تصحیح شهید ثانی.

۸- مرقعات و مکتوبات به خط خوش نویسان مشهور مانند:

میرعلی هروی، میرعماد، عبدالرشید، میرزا احمد نیریز، درویش عبدالمجید طالقانی.

۱۰- دستخطهای ناصرالدین شاه قاجار

۱۱- عرفات العاشقین و عرصات العارفين، تألیف تقی‌الدین محمدبن معین

الدین اوحدی دقاقی. (۵)

کتابخانه ملی: کتابخانه‌ای است عمومی در تهران که بزرگترین کتابخانه ایران محسوب است. وزارت معارف ایران آن را در شهریور ۱۳۱۶ ش. در تهران تأسیس کرد و کتابهای کتابخانه معارف و دارالفنون به آن انتقال داده شد. شمار این کتابها چهارده هزار جلد مطبوع و سیصد جلد خطی بود. و وزارت معارف برای این کتابخانه فهرستی به سرپرستی عبدالعزیز جواهرکلام در دو جلد انتشار داد و در سال ۱۳۱۷ ش مقدار یک هزار و سیصد جلد کتاب مطبوع و دو هزار و یکصد جلد کتاب خطی از کتابخانه سلطنتی سابق به آن کتابخانه منتقل گردید و هر سال دولت مبلغی برای توسعه آن هزینه کرد. در زمان تألیف طبقات اعلام الشیعه چهار و چهار هزار و سیصد جلد کتاب داشت که سه هزار و سیصد نسخه آن خطی و چهار و یک هزار جلد چاپی و یازده هزار و نهصد و پنجاه جلد به زبان فرانسوی و یازده هزار و هفتصد جلد به زبانهای مختلف است. این ارقام را دکتر مهدی بیانی مدیر کتابخانه در اختیار استاد علامه آقا بزرگ طهرانی گذاشته است و فهرست این کتابخانه را استاد سید عبدالله بن یعقوب انوار تنظیم فرموده که در سالهای (۱۳۴۳-۱۳۵۸ ش) منتشر شده است. از آن مقدار ۶ جلد فهرست، مخصوص کتب فارسی و چهار جلد دیگر ویژه عربی است. (۶)

در سال ۱۳۱۵ ق "انجمن تأسیس مکاتب ملیه ایران" در تهران به وجود آمد. این انجمن که بعدها انجمن معارف نام گرفت، کارهای بسیار مفید برای بسط فرهنگ و

معارف در سطح توده‌ها انجام داد. و چون تازه تأسیس بود و سابقه‌ای در معارف ایران نداشت با وجود خدمات گرانبهایش به فرهنگ آن روز، متأسفانه دچار پیچ و تاب‌هایی شد که سرانجام به انحلالش کشید ولی با آنهمه پیچ و تابها باز موفق گردید که به اول بار فکر تأسیس "کتابخانه ملی" را در ایران تحقق بخشد و کتابخانه‌ای به نام کتابخانه ملی به وجود آورد. در گنجینه کتب چاپی کتابخانه ملی کنونی ایران، کتب چندی از آن کتابخانه موجود است که همه آنها مُهر "کتابخانه ملی" یا ملّتی خورده‌اند. این کتابخانه مدّتی به کار خود ادامه داد؛ تا آنکه کارش به تعطیل کشید و کتب آن نیز به نام کتب "کتابخانه معارف" در گوشه‌ای به خاموشی و سکوت افتاد. تا آنکه به سال ۱۳۱۶ ش به وقت تقسیم زمین‌های باغ ملی، تهران، واقع در ضلع شمالی خیابان سپه سابق (امام خمینی کنونی) بجهت ساختمان ادارات دولتی، بهره و قسمتی نیز نصیب وزارت معارف وقت شد و آن وزارتخانه کتابخانه ملی را در آن مکان بنیاد نهاد. (۷)

کتابخانه استاد جلال الدین همائی: استاد همائی در سحرگاه چهارشنبه غره رمضان المبارک ۱۳۱۷ ق. در اصفهان ولادت یافت و در روز شنبه، ششم رمضان ۱۴۰۰ ق در تهران وفات. مدفن وی در تکیه لسان الارض اصفهان است استاد را کتابخانه‌ای بود وسیع، مزین به انواع کتب و این کتابخانه از کتابخانه‌هایی است که از رضاقلی خان متخلص به همای شیرازی از خوانین فارس به پسر بزرگش عنقا و از او به طرب و از طرب به استاد همائی به ارث رسیده است. که همگی این بزرگان ادیب و حکیم و شاعر بوده‌اند.

در دورانی که استاد همائی در پامناز تهران کوچّه صدر اعظم نوری زندگی می‌کرد. این کتابخانه مرجع مهم پژوهش‌های استاد بود و دارای کتب خطی و چاپی نفیس.

بعد از وفات استاد، در حدود یکهزار و پانصد جلد از کتابها به غارت رفت و امید است که به همّت بازماندگان استاد بقیّه کانونی شود اهل علم را.

کتابخانه موسی (مسیب) اردبیلی: کتابخانه‌ای است متعلق به موسوی اردبیلی صاحب کتاب *غایة الارشاد*، متوفی به سال ۱۳۵۷ ق در نجف.

کتابخانه نائله خاتون: نائله خاتون زوجه مراد افندی از سرآمدان دولت عثمانی، در قرن سیزدهم مدرسه‌ای در بغداد بنام خود بنیاد کرد و بر آن کتابخانه‌ای وقف نمود. پس از آن سعید افندی مدرّس آن مدرسه هم کتابهای خود را بر آن وقف داشت. وقتی که دولت عراق کتابخانه عمومی اوقاف را در بغداد تأسیس کرد، برخی از کتابهای این کتابخانه را به آن جا منتقل ساخت.

کتابخانه نفیسی: کتابخانه‌ای است شخصی از آن سعید نفیسی متولد سال ۱۲۷۴ ش در تهران و استاد دانشگاه تهران صاحب تصنیفات بسیار. وی از خاندان مشهور نفیسی در تهران است که منسوب به نفیس کرمان میباشند. پدر سعید نفیسی، دکتر علی اکبر ناظم الاطباء بود متوفی به سال ۱۳۰۳ ش. شارح کتاب اسباب و علامات تألیف سمرقندی، که کتابخانه‌ای بزرگ داشت شامل بیست هزار جلد کتاب که دو هزار آن خطی است و بقیه چاپی. شش هزار جلد به فارسی، پنج هزار جلد به عربی و هفت هزار جلد به زبانهای مختلف شرقی و غربی.

بعد از وفات نفیسی برخی از کتابهای او به آمریکا رفت و بعضی به دانشگاه تهران فروخته شد و از جمله یک هزار و هشتاد و یک جلد برای کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران خریداری گردید که استاد فقید محمدتقی دانش پژوه و استاد منزوی آنها را در ۱۶ مجلد فهرست کرده‌اند.

کتابخانه کاشف الغطاء در نجف: مؤسس آن شیخ هادی بن عباس بن علی صاحب کتاب "خيارات" است. این کتابخانه از اجدادش به وی به ارث رسیده بود. ولیکن او بر آن، کتابهای خطی و چاپی بسیار افزود که از وی به اولادش منتقل شد. از فرزندان شیخ محمد رضا مؤلف کتاب "الشریف الرضی" که در سال ۱۳۶۶ ق. در گذشته است. کتابخانه‌ای برجای مانده که بیش از چهار هزار جلد کتاب خطی و چاپی دارد.

کتابخانه هبه الدین: کتابخانه شخصی سید محمد علی هبه الدین شهرستانی فرزند حسین بن الحسن (۱۳۰۱-۱۳۸۶ق) است که در سامراء متولد شده و در بغداد در گذشته است.

این کتابخانه دو هزار و پانصد جلد کتاب داشت که پانصد نسخه آن خطی بود. نوشته‌اند که یک هزار و دویست جلد از کتابهای آن در سال ۱۳۶۰ش به کتابخانه جوادین اهدا شد و بقیه در خانه او در کاظمیه باقی ماند.

کتابخانه هندی در کربلا (کتابخانه مدرسه هندی): مؤسس آن شیخ جعفر رشتی مدرس این مدرسه است که در سال ۱۳۶۱ق. آن را بنیاد گذارد و باین مناسبت به کتابخانه جعفریه خوانده شد و در این کتابخانه بیش از هزار نسخه خطی است که برخی از آنها متعلق به کتابخانه شیخ العراقرین طهرانی در کربلا است.

کتابخانه قزوینی: محمد بن عبدالوهاب بن عبدالعلی، دانشمند و محقق ایرانی (و. تهران ۱۲۹۴ ق - ف. تهران ۱۳۶۸ ق / ۱۳۲۸ ه.ش. / ۱۹۴۹ م) تحصیلات مقدماتی و علوم اسلامی را در تهران فرا گرفت. شیخ فضل الله نوری استاد فقه و شیخ علی نوری استاد حکمت او بودند. در سال ۱۳۲۲ ه. ق به دعوت برادر خویش میرزا احمدخان به لندن سفر کرد و مدتی در آنجا و سپس چند سال در پاریس به مطالعه و تحقیق و تصحیح متون مشغول بود.

دوره جنگ جهانی اول را در برلین گذرانید و سپس مجدداً به پاریس بازگشت و در آن شهر مقیم شد. در ایام اقامت در اروپا با بیشتر خاورشناسان و ایران شناسان مراد شده است. در اواخر سال ۱۳۱۸ ه.ش به مناسبت جنگ جهانی دوم به تهران بازگشت و ده سال پایان عمر را در این شهر گذرانید. وی نخستین معرف روش تحقیق نوین و اولین مروج تتبع غربی در ایران محسوب است. از آثار اوست: رساله در ترجمه احوال مسعود سعد (فقط ترجمه انگلیسی آن به طبع رسیده)، مقدمه بر تذکره الاولیاء عطار چاپ نیکلسن، ترجمه احوال ابوالفتوح رازی که در خاتمه تفسیر وی طبع شده، مجموعه مقالات (تحت عنوان بیست مقاله قزوینی در دو جلد)،

شرح احوال سلیمان منطقی سجستانی، تحقیق در باب مؤلف نقشة المصدور، متونی که به تصحیح عالمانه وی رسیده عبارتند از: لباب الالباب عوفی جلد اول، المعجم تألیف شمس قیس، چهار مقاله نظامی عروضی، جهانگشای جوینی (۳ جلد)، دیوان حافظ و شدالازار.

علامه قزوینی بسیاری از کتب ادب و فرهنگ ایرانی و اسلامی را که در کتابخانه‌های مهم غرب بوده یا نسخه‌برداری نموده و یا میکرو فیلم آنها را با زحمات بسیار و به هزینه خود تهیه کرده و به ایران فرستاده است. و نفوذ معنوی وی محققان بزرگ غربی و شرقی را وادار به تصحیح و ترجمه و چاپ آنها نموده است. چنانکه وقتی استاد محمدعلی ناصح سیره جلالی را به فارسی برگردانید علامه نامه‌ای احترام‌آمیز به ایشان نوشته و ترجمه استادانه ایشان را مورد تقدیر قرار داد که در چاپ اخیر کتاب مذکور که بعد از وفات محمد علی ناصح به کوشش دکتر خلیل خطیب رهبر استاد دانشگاه تهران صورت گرفته، موجود است.

بخشی از کتابخانه علامه قزوینی در شمار نسخه‌های نفیس در کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران مورد استفاده محققان است.

کتابخانه علامه دهخدا: علی اکبر دهخدا پسر خان باباخان قزوینی به سال ۱۲۹۷ ق. در تهران تولد یافت و در آغاز انقلاب مشروطیت به آزادیخواهان پیوست و در آن نهضت شرکتی مؤثر به عهده گرفت. در روزنامه انقلابی و سیاسی «صور اسرافیل» که به سال ۱۳۲۵ ق. با مدیریت میرزا جهانگیر خان صوراسرافیل انتشار می‌یافت، یک سلسله مقالات سیاسی و انتقادی تحت عنوان «چرند و پرند» نوشت، که موجب تبعید وی شد. دهخدا که موجب وی افزون بر نمایندگی مجلس چند سال نیز رئیس مدرسه حقوق و علوم سیاسی بود. غیر از ابداع شیوه جدید نثرنویسی طبعی قوی در سرایش شعر نیز داشت. قریب بیست سال آخر عمر خود را با ترجمه و تألیف و مطالعه و تحقیق گذراند. از اوست: کتاب امثال و حکم در چهار جلد و لغت نامه دهخدا که در حکم دائرةالمعارف فرهنگ اسلامی و ایرانی

است که مطالب آن را در نتیجه بیست سال تفحص گردآورده است. اینک لغت‌نامه تحت عنوان «مؤسسه لغت‌نامه دهخدا» زیر نظر دانشگاه تهران بوده که همت دانشی مرد بزرگ معاصر و محقق عالیقدر روزگار ما جناب آقای دکتر سید جعفر شهیدی استاد دانشگاه تهران آن را اداره می‌نماید.

دهخدا در ترجمه کتب مهم فرانسوی نظیر «روح القوانین» منتسکیو و «عظمت و انحطاط رومیان» تألیف گیسن کوشیده و به تصحیح دیوانهای شعرای بزرگ مانند حافظ، سید حسن غزنوی و ناصر خسرو رنجه‌ها بر خود هموار ساخته است و از همه بیشتر در تهیه و تدوین و تکمیل لغت‌نامه زحمت کشیده است.

دهخدا به سال ۱۳۳۴ ش. در تهران وفات یافته شرح حال مفصل او در جلد مقدمه لغت‌نامه مندرج است. و دیوان شعر آن دانشمند بزرگ را استاد فقید دکتر محمد معین به چاپ رسانیده است.

علامه علی اکبر دهخدا کتابخانه خود را وقف دانشگاه تهران نموده است که محققان لغت‌نامه از آن استفاده می‌نمایند.

کتابخانه علی اصغر حکمت

علی اصغر حکمت (و. ۱۲۷۲ ش. / ۱۳۱۰ ه. ق. ف، سوم شهریور ۱۳۵۹ ش) فرزند میرزا احمد علی بن حاج میرزا محمد حکیم باشی فرزند حاج میرزا علی اکبر طبیب شیرازی است و مادرش دختر سید منصورالدین شهید که مدرسه مشهور منصوریه شیراز مدفن اوست. جد مادریش استاد حاج میرزا حسن فسایی نویسنده تاریخ فارسنامه ناصری است.

برخی از آثار اوست:

- ۱- اصول مناظره، ترجمه از زبان انگلیسی تهران ۱۳۱۶
- ۲- جامی، متضمن تحقیقات و تاریخ احوال و آثار منظوم و منثور وی ۱۳۲۰
- ۳- درسی از دیوان حافظ ۱۳۲۰
- ۴- رومثولیت ویلیام شکسپیر مقایسه با لیلی و مجنون نظامی گنجوی

- ۵- سرزمین هند، تألیف ۱۳۳۷
 - ۶- تصحیح کشف الاسرار و عدة الابرار میبیدی ۱۳۳۱
 - ۷- ترجمه تاریخ جامع ادیان جان ناس از انگلیسی به فارسی
 - ۸- اسلام از نظرگاه دانشمندان غرب، تحریر و ترجمه و تحشیه، تهران ۱۳۴۰
 - ۹- امثال قرآن ۱۳۳۳
 - ۱۰- مجالس النفائس تألیف امیرعلیشیر نوایی، تذکره شعرای قرن نهم هجری
۱۳۲۳
 - ۱۱- ترجمه تاریخ ادبی ایران، تألیف براون (از سعدی تا جامی) ۱۳۲۷
 - ۱۲- نقش پارسی بر احجار هند ۱۳۳۶
 - ۱۳- سخن حکمت که بخشی از آثار اوست به کوشش دکتر سید حسن سادات ناصری استاد فقید دانشگاه تهران در سال ۱۳۵۴ به چاپ رسیده است.
 - ۱۴- کلمات طیبات جلد دوم دیوان استاد علی اصغر حکمت که به کوشش دکتر منوچهر دانش‌پژوه استاد دانشگاه علامه طباطبائی به زیور طبع آراسته شده است.
 - ۱۵- گلزار حکمت (کشکول) به فارسی، عربی و انگلیسی
 - ۱۶- ایران‌شهر در دو جلد به قطع بزرگ که تألیف آن به همت گروهی از دانشمندان معاصر صورت گرفته و به کوشش یونسکو به چاپ رسیده است.
استاد علی اصغر حکمت کتابخانه نفیس و پربهای خود را به دانشگاه تهران اهدا نموده که مورد استفاده محققان است.
- کتابخانه محمد علی ناصح: استاد محمد علی ناصح (و. دهم ذی القعدة سال هزار و سیصد و شانزده) ادیب، سخنور، شاعر، ترجمان، نقاد و سخن‌شناس معاصر، آشنای کامل زبان فرانسه و استاد زبان و ادبیات فارسی و ادب عرب و عارف کم نظیر علوم اسلامی که بعد از استاد محمد علی بامداد رئیس انجمن ادبی ایران شد، کتابخانه‌ای مزین به انواع کتب چاپی و خطی در منزل شخصی خود که محل «انجمن ادبی ایران» نیز بود، داشت. که پس از رحلت استاد طبق وصیت، صورت

برداری شده به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تحویل گردیده است باشد که دانشیان را به کار آید.

استاد ناصح در هفدهم شهریور ماه ۱۳۶۵ شمسی پس از ۸۹ سال زندگی در تهران وفات یافت و در امام زاده عبدالله در شهرری به خاک سپرده شد. از آثار اوست: زندگی صلاح‌الدین ایوبی ترجمه از فرانسه به فارسی، تصحیح دیوان ادیب صابر، شرح بوستان سعدی، ترجمه سیره جلال‌الدین نوشته محمدبن زیدری نسوی، از عربی به فارسی که به کوشش دکتر خلیل خطیب رهبر استاد دانشگاه تهران در سال ۱۳۶۶ به زیور طبع آراسته شده است.

ارجاعات:

- (۱) طبقات اعلام الشيعة الضياء اللامع في القرن التاسع تأليف علامه شيخ آقا بزرگ طهرانی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲ ص ۱۵۷
- (۲) روش کتابت قرآن شماره (۴) آستان قدس رضوی، مقاله دکتر عزیز الله جوینی، در کنگره کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی، آستان قدس رضوی، شهریور ۱۳۷۴
- (۳) خزائن کتب قدیمه ج ۱ ص ۱۳۰-۱۳۶ نقل از حاج آقا بزرگ طهرانی
- (۴) تاریخچه کتابخانه مجلس، تهران ۱۳۷۴ ص ۱۲
- (۵) تاریخچه کتابخانه و موزه ملی ملک
- (۶) تاریخچه کتابخانه ملی ایران، گردآورنده محمد تقی پور احمد جکتاجی، ۱۳۵۷، ۸.
- رک: روش کتابت قرآن شماره ۴ آستان قدس رضوی، مقاله دکتر عزیز الله جوینی در کنگره کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی، آستان قدس رضوی، شهریور ۱۳۷۴.
- (۷) سرگذشت سازمانها و نهادهای علمی و آموزشی در ایران نوشته غلامحسین صدری افشار، وزارت آموزش عالی، ص ۱۳۵۵، ص ۸۲، ۸۳

مدح پیامبر (ص) از دیدگاه صفی‌الدین حلی

اثر: دکتر ابوالحسن امین مقدسی

از: دانشگاه تهران

چکیده

مدح پیامبر اکرم (ص) تاریخی دیرینه دارد. بیقین این تاریخ از زمان حیات خود آن حضرت شروع شده است و در تاریخ ادبیات عرب کمتر شاعری است که در اشعار خود به گونه‌ای از آن حضرت ذکری به میان نیاورده باشد. اوج مدح ایشان به دوره انحدار بر می‌گردد. دوره‌ای که شعر، بالندگی خود را از کف داده است. با این وصف، برده بوبصیری و بدیعیه صفی‌الدین و ابن حجه رونق دیگری به این دوره داده است. مدح پیامبر (ص) در دیوان صفی‌الدین جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. در این مقاله به تحلیل مدایحی که شاعر در وصف پیامبر (ص) سروده است پرداخته شده و نتایج زیر به دست آمده است:

۱- شروع مدایح از تخیل قوی و تفوق شاعر حکایت می‌کند، ولی وقتی به اصل مدح می‌رسد استعاره‌ها جان می‌دهند و تشبیه‌ها غروب می‌کنند و گویی نقلی منظوم در پیش روی خواننده است.

۲- بعضی صفی‌الدین را شیعه متعصب معرفی کرده‌اند. در این مقاله این نظریه مردود گشته و صفی‌الدین از نظر مذهبی فردی معتدل و سازگار با محیط و شرایط معرفی شده است.

۳- مفاهیم واحد در قصیده‌های مختلف تکرار می‌شود. گویی شاعر برای مدح پیامبر (ص) خود را در وقایع و رویدادهای تاریخی و آیات قرآن محصور می‌بیند و از ارتباط با طبیعت و وام‌گرفتن از تشبیه‌های